

Łopuski, Jan

"Origini e sviluppi delle assicurazione in Italia (secoli XIV-XVI)", Federigo Melis, Roma 1975 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 70/3, 555-557

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Wydaje się natomiast, że należy szukać zastosowania wykazów Spufforda i Wilkinson w dziedzinie ściślej z nimi związanej: historii pieniądza kruszcowego w średniowieczu. Tutaj możliwości są bardzo duże. A więc można w połączeniu z innymi materiałami, badać strukturę masy kruszczowej, *ratio* Au:Ag, transfer kruszców do poszczególnych krajów, bilanse handlowe itd. Warto w tym miejscu wspomnieć, że w wydawnictwie zamieszczono także liczne relacje wymiany między „grubą” i „drobną” monetą srebrną, co niezmiernie ułatwia takie badania. Szkoda, że ten typ zestawień nie został szerzej rozbudowany. Nasuwa się także inny postulat: korzystający z materiału odczuwa brak pełnego zestawienia zawartości kruszczu w poszczególnych nominałach srebrnych i złotych. Co prawda autorzy podają zawartość kruszczu w monetach złotych (nie czynią tego dla srebrnych), nie są to jednak informacje wyczerpujące. Konieczności takich zestawień nie trzeba szerzej uzasadniać.

Podsumujmy nasze spostrzeżenia. Pionierska praca P. Spufforda i W. Wilkinson zasługuje na baczna uwagę. Wzbogaca ona warsztat badawczy i ułatwia poszukiwania, toteż jej ukazanie się należy powitać z uznaniem. Spodziewać się też należy jej kontynuacji. Jak zaznaczono we wstępie, F. C. Spooner przygotowuje podobny materiał dla okresu po roku 1500.

Marian Dygo

Federigo Melis, *Origini e sviluppi delle assicurazione in Italia (secoli XIV—XVI)*, Istituto Nazionale delle Assicurazioni, Roma 1975, s. XLV, 336.

Dzieło profesora Federigo Melisa, dotyczące początków i rozwoju ubezpieczeń we Włoszech w późnym średniowieczu stanowi rezultat żmudnych prac badawczych podjętych przez niego w 1960 r. z inicjatywy Narodowego Instytutu Ubezpieczeń. Jest to, niestety, dzieło niedokończone, gdyż stanowi tylko pierwszą część zamierzonej pracy, obejmującą źródła włoskich ubezpieczeń z tego okresu. Pracę nad całością przerwała w 1973 r. śmierć autora. Opublikowany w 1975 r. tom I zawiera materiały zebrane i opracowane przez niego do chwili śmierci. Przygotowaniem tych materiałów do druku zajęli się jego uczniowie: prof. Bruno Dini i p. Elena Cecchi. Obszerny wstęp pióra prof. Dini zaznajamia czytelnika z badaniami przeprowadzonymi przez Melisa i zawiera ogólną prezentację dzieła.

Dzieło Melisa składa się z jednego rozdziału poświęconego omówieniu źródeł historycznych ubezpieczeń i dwóch zestawów załączników. Pierwszy obejmuje transkrypcje dokumentów ubezpieczeniowych, których odbitki z objaśnieniami autora znajdują się w tablicach; do tych właśnie dokumentów odwołuje się tekst autorski. Równocześnie miały one stanowić oparcie dla dalszych rozdziałów pracy. Są wśród nich zarówno dokumenty notarialne dotyczące transakcji ubezpieczeniowych (m.in. słynny *Documento Grossetano* z 1329 r.), jak i dokumenty prywatne spisane bądź w języku łacińskim, bądź też w tokańskiej *lingua volgare*. Tablica I przedstawia odbitkę najstarszego dokumentu ubezpieczeniowego dotyczącego transakcji dostawy ubrań z Florencji na jarmarki w Szampanii w okresie 1319—1320, obejmującego również ubezpieczenie ryzyka przewozu morskiego (Piza — Nicea). Oprócz bogatego wyboru polis dotyczących różnych transakcji ubezpieczeniowych, łącznie z dokumentem transakcji reasekuracyjnej z 1409 r., pierwszy zestaw załączników zawiera wybór tekstów legislacyjnych. Znajdujemy wśród nich dekret doży Genui Gabriela Adorno z 1396 r. (tabl. LXXVIII) uznający legalność umów asekuracyjnych (istniała bowiem obawa potraktowania ich jako transakcji lichwiarskich, co oznaczałoby objęcie ich zakazami, również papieskimi), pierwsze florenckie prawo ubezpieczeniowe z 1393 r. (tabl. LXXIX) i późniejsze podstawowe florenckie prawo

ubezpieczeniowe z 1524 r. (tabl. LXXX). Drugi zestaw załączników obejmuje szereg sporządzonych przez autora wykazów ubezpieczanych wartości, nazwisk ubezpieczycieli, sum ubezpieczenia przyjmowanych przez indywidualnych ubezpieczycieli, liczby koasekurantów itp., sporządzonych na podstawie dokumentacji notariusza Bagnara w Genui za lata 1427—1431 i księgi pośrednika ubezpieczeniowego Raggio Raggi we Florencji za lata 1524—1526. Dzieło uzupełniają liczne barwne reprodukcje starych miniatur, obrazów, rycin, map i ksiąg związanych z wyprawami morskimi i działalnością asekuracyjną.

Melis przedstawia na wstępie krótki zarys teorii źródeł historycznych ubezpieczenia, dzieląc je na źródła szczególne, dotyczące wyłącznie określonych zjawisk społecznych i źródła wspólne dla różnorodnych zjawisk społecznych, mające — dla badania określonych zjawisk — znaczenie pomocnicze; podkreśla, że pracę swoją oparł na źródłach żywych. Głównym źródłem, typowym dla historiografii ubezpieczeniowej, jest dla Melisa pisemny kontrakt ubezpieczeniowy ujęty w akcie notarialnym (*instrumentum per notarios publicos*) lub dokumencie prywatnym zwanym *apodixia* w Genui lub *polizza* w innych miejscowościach. Te ostatnie dokumenty sporządzone były przez pośrednika (*sensale*), którego pozycja — ze względu na charakter pełnionych funkcji — zbliżona była do funkcjonariusza publicznego. Ta dokumentacja ubezpieczeniowa, odzwierciedlająca stosunki w handlu miast włoskich ówczesnego okresu, traktowana jest przez Melisa jako źródła bezpośrednie (*fonti drette*). Uzupełniają ją informacje dotyczące rzeczywistego przebiegu operacji ubezpieczeniowych zawarte w korespondencji handlowej i w dokumentach rachunkowości kupieckiej. W dalszej kolejności uwzględnione zostały przepisy prawne i źródła sądowe (*fonti giudiziarie*) — orzeczenia sądów powszechnych i specjalnych oraz doktryna. Prawo pisane pojawia się bowiem ze znacznym opóźnieniem, jest fragmentaryczne i często niejasne. Jeszcze bardziej opóźniona jest doktryna, której początki przypadają na zamknięcie badanego okresu. Melis zaznacza oczywiście, że w odniesieniu do prawnych aspektów problemu te właśnie źródła są bezpośrednie i główne; jednak dla tej epoki za źródło podstawowe i wspólne dla wszystkich aspektów problemu uważa kontrakt, dający rzeczywiste odzwierciedlenie pierwotnych reguł rządzących ubezpieczeniem, które prawo ostatecznie zaakceptowało.

Miasta włoskie były kolebką ubezpieczeń; stąd każdy, kto podejmuje badania nad ubezpieczeniem jako urządzeniem społeczno-gospodarczym lub instytucją prawną sięga do ich włoskiego rodowodu. Opracowanie przez Melisa źródeł odnoszących się do początków tych ubezpieczeń znakomicie poszerza naszą wiedzę o tym okresie ubezpieczeń, gdyż znaczna część zawartych w jego dziele dokumentów publikowana jest po raz pierwszy¹. W odniesieniu do powszechnie przyjętego poglądu, że pierwsze umowy ubezpieczenia zawierane były we Włoszech w pierwszych dziesiątkach XIV w. dokumentacja zebrana przez Melisa mogłaby uzasadniać jedynie nieznaczne przesunięcia wstecz. Skoro bowiem pierwsza dokumentacja ubezpieczeniowa opublikowana przez Melisa pochodzi z 1319 r., to można rozsądnie przyjąć, że podobne umowy zawierane były również wcześniej i spisywane w dokumentach prywatnych, gdy zakaz zawierania pożyczek morskich (mających przecież silny „element ubezpieczeniowy”) przez papieża Grzegorza IX i potraktowanie ich jako lichwy mógł śmiało być odniesiony do umów ubezpieczenia, uwzględniając wysokość ówczesnych stawek ubezpieczeniowych. Według cytowanej przez Melisa pracy Edler de Roover² rozwój ubezpieczeń wiąże się z rewolucyjnymi zmianami w handlu śródziemnomorskim w okresie 1275—1325, kiedy to karawany kupieckie

1f

¹ Dotychczas za podstawowe dzieło dotyczące ubezpieczeń uważano E. Bensa, *II contratto di assicurazione nel Medio Evo. Studi e ricerche*, Genova 1884.

² E. de Roover, *Early Examples of Marine Insurance*, „The Journal of Economic History” vol. V, 1945, s. 173—174.

ustąpiły nowym formom organizacji handlu, w których osiadły kupiec stanowił postać centralną.

Praca Melisa uzasadnia rewizję niektórych utartych poglądów dotyczących początków ubezpieczeń, jak choćby o późnym w stosunku do ubezpieczeń morskich rozwoju ubezpieczeń lądowych; zaprezentowane są bowiem umowy ubezpieczenia transportów lądowych z 1397 r. Transakcje ubezpieczenia na życie (nie tylko niewolników traktowanych jako towar) sięgają roku 1399. Lista nazwisk 432 asekurantów, którzy w latach 1427—1431 działali w samej tylko Genui, najlepiej ilustruje szeroki rozwój działalności ubezpieczeniowej.

Wydane w pięknej formie dzieło prof. Melisa ma wielką wartość dla badań nad historią ubezpieczeń gospodarczych; należy sobie tylko życzyć, aby znaleźli się jego kontynuatorzy. Stale rosnące znaczenie ubezpieczeń w nowoczesnych rozwiniętych społeczeństwach w pełni uzasadnia wzmożony wysiłek badaczy poświęcony ich historii. Dotyczy również ubezpieczeń w ośrodkach handlowych regionu bałtyckiego, o początkach których wiemy znacznie mniej niż o początkach ubezpieczeń w basenie śródziemnomorskim (pierwsze gdańskie przepisy o ubezpieczeniach morskich zawierał wilkierz gdański z 1761 r., aczkolwiek praktyka ubezpieczeń morskich znana była kupcom gdańskim w XVII w., a może nawet wcześniej). Zapoczątkowane we Włoszech ubezpieczenia morskie dotarły przez Hiszpanię i Francję najpierw do Holandii; w XVI—XVII w. ubezpieczenia holenderskie wywierały zasadniczy wpływ na hanzeatyckie ubezpieczenia morskie, co dotyczyło również ubezpieczeń morskich Gdańska³. Rozwój żeglugi i handlu morskiego północnej Europy, mimo braku ubezpieczeń, umożliwiały inne instytucje prawne mające na celu rozłożenie ryzyka wypraw morskich: spółka okrętowa, pożyczka bodmeryjna i różne formy wspólnot łączących właścicieli statków z właścicielami ładunków i załogą.

Jan Łopuski

John Weiss, *Conservatism in Europe 1770—1945. Traditionalism, Reaction and Counter-revolution*, „Library of European Civilization”, General Editor: Geoffrey Barraclough, Thames and Hudson, London 1977, s. 180, 50 ilustr.

Pisząc swą książkę chciał John Weiss, jak stwierdza w przedmowie, przyczynić się do przywrócenia równowagi pomiędzy bogatą literaturą poświęconą liberalizmowi a stosunkowo skromnym plonem badań konserwatyzmu. Jego zdaniem, pozycja konserwatyzmu w Europie była w omawianym okresie silniejsza, niż się zazwyczaj przypuszcza. Weiss podkreśla powszechną akceptację konserwatywnych wartości przez liczne grupy społeczne, których pozycja zagrożona została wskutek narastających przemian. Stara się ukazać metody zdobywania szerokiego poparcia dla swej ideologii i polityki stosowane przez konserwatystów oraz mechanizmy przekształcania się tejże ideologii i polityki zgodnie ze zmianami warunków społecznych. Jedno z pierwszych zastrzeżeń, które można sformułować pod adresem pracy Weissa, dotyczy właśnie zasięgu terytorialnego rozważań. Autor ogranicza je do Francji, Niemiec i Austrii, stwierdzając zdecydowanie odrębny charakter konserwatyzmu w Wielkiej Brytanii, Włoszech, Hiszpanii i Portugalii (s. 7). Po pierwsze, dziwna wydaje się koncepcja Europy, okrojonej do wymienionych krajów. Weiss, jak się wydaje, wątpi nawet w możliwość istnienia godnych uwagi przejawów aktywności politycznej i ideologicznej konserwatyzmu poza przyjętymi przez siebie granicami. Po drugie, dalsze zawężenie nawet tak skromnych europejskich

³ W. K. Rajcher, *Spółeczno-historyczne typy ubezpieczeń*, Warszawa 1951, s. 202.